

М. Ю. Шевченко,

Державний вищий навчальний заклад Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЙ ЧАСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТВОРЕННІ ТЕМПОРАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ

У статті простежена актуалізація темпоральних відносин англійської мови, зокрема особливостей категоризації часу. Розглянуто концептосферу «час», взаємодію темпоральних граматичних категорій англійського дієслова. Також окреслена роль принципу антропоцентризму як основного у розвитку когнітивної лінгвістики. Доведено, що лінгвістичний аспект тісно пов'язаний з відображенням темпоральності і відносин дійсності. Видокремлено об'єктивний час від його перцептуального варіанту; особливу увагу приділено впливу концептуалізації темпоральних відносин на характеристики кожної з категорій. Хронотоп розглянуто як єдність часу і місця, нерозривно пов'язаних дейксисом. Виділено три дейктичні орієнтовні моменти, які властиві будь-якій граматичній конструкції: момент дії або події, момент вказівки, або референції, момент мови. Підкреслено, що момент мови є вираженням позиції мовця і вихідної точкою відліку темпоральних відносин у рамках окремої ситуації. Було підкреслено, що саме співвіднесення вказаних моментів й обумовлює існування основних часових планів. Особливості часу розкрито у просторі, і простір осмислюється та вимірюється часом.

Ключові слова: темпоральність, категоризація дієслів, дейксис, антропоцентризм, локалізація часу.

В статье прослежена актуализация темпоральных отношений английского языка, в частности особенностей категоризации времени. Рассматривается концептосфера «время», взаимодействие темпоральных грамматических категорий английского глагола. Также очерчена роль принципа антропоцентризма как основного в развитии когнитивной лингвистики. Доказано, что лингвистический аспект тесно связан с отражением темпоральности. Были четко отделены объективное время и его перцептуальный вариант; акцентировано влияние концептуализации темпоральных отношений на характеристики каждой из категорий. Хронотоп рассматривается как единство времени и места, неразрывно связанных с дейксисом. Выделены три дейктические ориентировочные моменты, которые присущи любой грамматической конструкции: момент действия или события, момент указания, или референции, момент речи. Подчеркнуто, что момент речи является выражением позиции говорящего и исходной точкой отсчета темпоральных отношений в рамках отдельной ситуации. Именно соотношение указанных моментов и обуславливает существование основных временных планов. Особенности времени раскрываются в пространстве, и пространство осмысливается и измеряется временем.

Ключевые слова: темпоральность, категоризация глаголов, дейксис, антропоцентризм, локализация времени.

The article traces the actualization of temporal relations in English, in particular features of categorization time. The conceptual sphere «time», the interaction of temporal grammatical categories of the English verb are depicted. The subject of research is the cognitive concept «time», which is represented in different forms in English. The aim of the study is the analysis of the «time» concept, the research of the integrative process of temporal grammatical categories of English verbs, the characteristics of time, the principle of anthropocentrism. The above mentioned aim is realized solving the following tasks: to examine the characteristics of human's perception, causing the formation of temporal outlook. The object of the research is grammatical categories of time in English. The role of the anthropocentrism as the main principal phenomenon in the development of cognitive linguistics is underlined. It is proved that the linguistic aspect is closely linked with the reflection of temporality. Objective time and its perceptual variations are clearly subdivided; the influence of temporal relations to the characteristics of each of the categories is accented. Chronotope is considered as a unity of time and place that is inextricably linked with deixis. Three deictic tentative moments inherent in any grammatical construction are identified: the moment of the act or event, the indication of time or reference, the moment of speech. It is emphasized that the moment of speech is an expression of the position of the speaker and the original starting point of the temporal relationships within a particular situation. It is the correlation of these moments that brings the development of major temporary plans. Features of time are disclosed in space, and space is interpreted and measured by time.

Key words: temporality, categorization of verbs, deixis, anthropocentrism, time categorization.

Різноманітність художніх трактувань часу і простору та відтінків вираження цих понять, що останнім часом дуже зросли, виявляють нові тенденції до їх докладного вивчення. Зважаючи на той факт, що мова змінювалась дуже повільно і процеси, які відбувалися в ній, не можуть бути визначені упродовж досить тривалого періоду спостережень, особливості категоризації часу в різних мовах, створення темпоральних відносин стають актуальними як для теорії лінгвістичної науки, так і для практики навчання іноземним мовам.

Досвід досліджень категорії часу є значним і досить численним. Низка вчених розглядала простір і час як незалежні одна від одної категорії й досліджувала їх окремо. У російському мовознавстві у працях А. Бондарко, Гальперіна І., Тураєвої З., Золотової Г., Ахметжанової З., Шаймердинові Н. та інших розглянуто проблеми темпорального процесу і його функціонально-семантичне поле. Гальперін І. розглядав просторово-часовий континуум як «нерозчленований потік руху в часі і просторі» [5, с. 87]. Москальська О. досліджувала локально-тимчасову вісь тексту, Лихачов Д. вимірював художній простір. Художній час проаналізовано в працях літературознавців Іванова В., Медриша Д., Фрідлендера Г., лінгвіста Тураєвої З.

Упродовж свого існування людина пізнає явища об'єктивної реальності, фіксує їх у ментальному досвіді у вигляді концептів, що подають концептуальну картину світу, яка, власне, подібна для носіїв різних мов. Як невід'ємна характеристика буття час не зазнає об'єктивних змін. Проте суб'єктивне сприйняття людини дає поштовх для значних лексичних і граматичних засобів вираження категорії часу.

Предметом дослідження стала когнітивна сфера «час», представлена різними формами в англійській мові. Метою дослідження є аналіз концептосфери «час», вивчення процесу взаємодії темпоральних граматичних категорій англійського дієслова, властивостей часу, принципу антропоцентризму. Мета реалізовано за допомогою розв'язання завдань: розглянути особливості сприйняття людиною довкілля, що призводять до формування темпоральної, концептуальної і мовної картини світу. Об'єктом дослідження є граматичні категорії часу в англійській мові. Матеріалом дослідження слугували твори сучасних англійських й американських письменників, переважно другої половини XX століття.

Когнітивна лінгвістика визначила напрямок вивчення мовних явищ, бо часові характеристики беруть на себе подвійне навантаження у формуванні перцептуального простору індивіда. В англійській мові до галузі темпоральних відносин потрапляють категорії часу, саме тому постає актуальним вивчення їх взаємодії у виконанні цієї функції.

Розглядаючи феномен часу, передусім, необхідно провести чітку межу між об'єктивним часом, наявним незалежно від свідомості людини, і його перцептуальним варіантом. Перцептуальний час носить суб'єктивний характер, а момент безпосереднього буття індивіда сприйнятий ним як сьогодні [8, с. 29]. Концептуалізація темпоральних відносин впливає на характеристику як об'єктивного, так і перцептуального часу. «Центральним пунктом дискусії є статус «становлення» ... минулого, сьогодні й майбутнього; іншими словами, тих рис часу, для яких немає просторових аналогій. Згідно з Кантом, час (як і простір) відноситься лише до сприймаючого, а не до речей в собі. Згідно з Мак-Таггартом, ряди, які самі по собі є нетемпоральними, представлено як тимчасові» [13, с. 397–398].

Лінгвістичний аспект опису часу пов'язаний із поняттям темпоральності. Сутність цієї категорії пов'язана з відображенням темпоральних характеристик і відносин дійсності у свідомості людини. «Темпоральність – це функціонально-семантична категорія, що виражає сутність фізичного й філософського аспектів часу, реалізована різними мовними засобами вираження часу: сукупністю граматичних, лексичних і комбінованих засобів, де ядром темпоральності є граматичний час» [4, с. 19].

Шендельс зазначав, що саме «у тексті як продуктиві комунікації розгорнуто лінгвістичну категорію часу, стрижнем якої є граматичний час. Одна граматики не в змозі була б передати всю гаму часових відносин... Видозміну, конкретизацію, деталізацію та інше забезпечує лексика, а також комунікативна ситуація ...» [14, с. 71]. Отже, щоб образно передати суб'єктивні сторони свого героя в межах контексту, автори використовували всю систему темпоральності, зокрема за допомогою ретардації, щоб уповільнити картину, подію, різко призупинити дію або навпаки прискорити темп, перебіг часу. Найчастіше ретардацію використано у великих відрізках висловлювання, у складних синтаксичних цілих, в абзацах і навіть у віршах. Наприклад, вірш Кіплінга «If» у самому заголовку містить початок ретардації. Логічне завершення думки представлено тільки у двох останніх рядках. В усіх семи строфах, що передують останній восьмій строфі, де простежено головну думку, описано умови, за яких можлива її реалізація. Тому кожна строфа не є закінченою смисловою єдністю й кожна думка, яка вкладається в підрядних реченнях умови, готує можливість до ретардації:

«If you can make one heap of all your winnings, And risk it on one turn of pitch and toss. And lose, and start again at your beginnings. And never breathe a word about your loss»;

«If you can force your heart and nerve and sinew. To serve your turn long after they are gone. And so hold on when there is nothing in you Except the Will which says to them: «Hold on!»» [15, с. 73].

За твердженням Бахтіна М., художній хронотоп є формально-змістовною категорією художнього тексту, і цей термін виражає нероздільність часу і простору. Бахтін М. так визначав взаємозв'язок, взаємообумовленість часу і простору на рівні тексту: «... час ... стає художньо зримим; простір інтенсифікується, утягується в рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкрито в просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом. Цим перетином рядів і характеризується художній хронотоп» [2, с. 235].

Граматичний час може поставати як форма відображення світу, що поєднує в собі особливості реального, перцептуального й індивідуального часу. Тому розгляд темпоральних відносин в англійській мові взаємопов'язаний із принципом антропоцентризму, який, згідно з Кубряковою О., є одним з основних у розвитку лінгвістики кінця XX століття. На її думку, «антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються насамперед за їх роллю для людини, за їх призначенням в її життєдіяльності, за їх функціями для розвитку людської особистості» [9, с. 212].

Безперечно, що для вимови слова потрібний певний момент часу m . Отже, для озвучування висловлювання потрібний період часу, рівний сумі окремих моментів: $t = m + m_1 + m_2 + m_3 + \dots m$. Але з іншого боку, точкова локалізація теперішнього часу на геометричній осі не містить особливостей функціонування його форм, тобто фактично характеризує події минулого або майбутнього.

1. *«On the other side of the fence a uniformed guard was hurrying toward them. Well, you're in it now, Doyle told himself. At least you get to keep the five thousand dollar retainer check even if you decline his offer... whatever it turns out to be» [16, с. 10].*

2. *«The earth rotates round its axis» [7, с. 83].*

В обох прикладах наведено ситуацію моменту, з яскравим хабітуальним значенням, що на думку Комрі Б. є незаперечною властивістю всієї пропозиції в цілому. Трактуючи подібних пропозицій як вічних істин ґрунтується на екстралінгвальних чинниках. Підхід Комрі Б. до розуміння значення теперішнього часу може бути оскаржений як, власне, і будь-яка думка, бо хабітуальні характеристики не обов'язково актуальні тільки для моменту мови. Ці властивості дійсні для ситуації, яка має широкі часові межі [3, с. 258].

Отже, момент мови – є референтом справжнього моменту «зараз». А в іншому випадку справжній момент становить нечітку дифузну межу з моментною локалізацією, яку постійно зміщено праворуч уздовж часового відрізка.

Також, момент сьогодення «зараз» може розширюватися й набувати певної тривалості, не маючи точкової локалізації. Указаним особливостям відповідає модель граматичного часу, представлена в працях Гійома Г. [6, с. 195].

Вона векторно відбиває роботу людської думки під час отримання досвіду онтологічного часу й характеризується двоспрямованістю.

«Момент мови» є вираженням позиції мовця, а також вихідною точкою відліку темпоральних відносин у межах окремої ситуації, яка може мати актуально-тривалий або загальнофактичний характер. У такому випадку протиставлено «синхронна vs. ретроспективна точки відліку» [11, с. 417].

У синхронній точці відліку мовець описує ситуацію, що розгорнута в певний момент часу. У ретроспективній – ситуація належить до різних тимчасових планів. Точкою відліку може бути й інший момент – похідний від основної тимчасової точки. Поняття вторинного пункту тимчасової орієнтації добре ілюструє такий приклад:

«Doyle had been grateful, an hour earlier, when the stewardess woke him to tell him to fasten his seat belt, for he'd been dreaming about Rebecca's death again» [16, с. 10].

У цьому прикладі ситуація першої частини «Doyle had been grateful» не збігається з моментом мовлення й переносить точку відліку в минуле. Відносини передудання між двома ситуаціями в минулому закріплюються у формі мовного дієслівного знаку (Past Simple і Past Perfect).

Приклад демонструє, що граматичні часи Past Simple і Past Perfect мають різнохарактерні тимчасові центри. У цілому, абсолютні й відносні часи (Past Simple і Past Perfect) мають загальну властивість локалізації подій у часі, але їх часові центри різні [10, с. 9].

Форми так званого «абсолютного часу» вказують на те, що дії, виражені ними, знаходяться в часі до й після моменту мови і збігаються з ним. Отже, роль моменту мови для форм абсолютного часу первинна.

Точку відліку визначено як «тимчасовий дейктичний центр», що є «відображенням позамовного моменту мовлення як центру тимчасової орієнтації, що виступає в процесі мовлення і в художніх творах» [10, с. 16].

Фігура того, хто говорить, виступає в ролі орієнтиру, щодо якого в акті актуалізації ведеться відлік часу і простору [1, с. 5].

Подія є найдрібнішим елементом суперсистеми об'єктивного реального світу. Хронотоп розглянуто як єдність часу й місця, нерозривно пов'язаних з дейксисом. Для відтворення темпоральних і локальних характеристик хронотопа виділили три дейктичні моменти, властиві будь-якій граматичній конструкції: момент дії або події (the point of event), момент вказівки, або референції (the point of reference), момент мови (the point of speech) [12, с. 148].

Співвіднесення вказаних моментів обумовлює наявність основних часових планів: сьогодення – момент, одночасний із моментом мовлення; минуле – момент, що передує моменту мовлення; майбутнє – відрізок часу, що йде за моментом мови.

Ураховуючи особливості темпоральних характеристик часу і його відрізків щодо художнього й філософського часу, можна стверджувати, що художній час і граматичний час у творі – це абсолютно різні поняття. Якщо під час уточнення теперішнього часу відлік ведеться від векторного нуля, то для художнього часу – ця необов'язкова умова. Порівняно з граматичними часом, художній час спроможний виразити щільність, цілісність відомої дії в певному просторі, уможливаючи перехід переходу однієї форми граматичного часу в іншу.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Семиотика и информатика. – Вып. 28. – 1986. – С. 5–33.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1975. – 502 с.
3. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1992. – 304 с.
4. Бондарко А. В., Беляева Е. И., т. б. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
6. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом // Сб. неизд. текстов. – М.: Прогресс, 1992. – 217 с.
7. Каушанская В. Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская. – М., 2006. – 320 с.
8. Кравченко А. В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации / А. В. Кравченко. – Иркутск: ИГЛУ, 1996. – С. 27–141.
9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа), Язык науки конца XX в. / Е. С. Кубрякова. – М., 1995 – С. 144–238.
10. Макрова В. С. Временные отношения плана прошедшего в английском языке (лексико-грамматический аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / В. С. Макрова. – М., 1992. – 16 с.
11. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
12. Рябова М. Ю. Временная референция в английском языке / М. Ю. Рябова. – Кемерово: Кузбассиздат, 1993. – 166 с.
13. Уитроу Дж. Естественная философия времени. / Дж. Уитроу. – М., 1964, – 346 с.
14. Шендельс Е. И. Категория времени в коммуникативном аспекте / Е. И. Шендельс // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах: Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – Вып. 272. – М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореца, 1986. – С. 71–77.
15. Eliot T. S. A Choice of Kipling's Verse / T. S. Eliot. – New York: Charles Scribner's Sons, 1943 – p. 306.
16. Powers T. The Anubis Gates / T. Powers. – New York: The Berkley Publishing Group, 1997. – p. 387.